



מאז 1962 קהילה ויצירה יהודית

פעילויות הקהילה מתקיימות בסיוע הסוכנות היהודית לארץ ישראל

כ"ט חשוון תשע"ב, 26/11/11

יעקב ועשיו – פרשת תולדות

רות בורר

הסיפור המרכזי בפרשת תולדות הוא סיפור ריב האחים יעקב ועשיו על הבכורה, ומי אינו מכיר את הסיפור המפורסם הזה? ולמרות ההיכרות הרבה ברצוני לעמוד היום על היחס השיפוטי של המקרא אל שתי הדמויות האלה, כפי שהוא מופיע בפרשתנו זאת, וכן את היחס אליהן אצל כמה מן הנביאים, כמו גם במדרש. במיוחד ברצוני לתהות על ההתייחסות האמביוואלנטית של המקורות אל דמות יעקב אבינו.

נתבונן בראשונה אל המסופר בטקסט שלנו על העמדת דמויות יעקב ועשיו זו מול זו. שני האחים מוצגים כניגודים חריפים: עשיו – אדמוני כולו כאדרת שער, איש ציד, איש שדה, בקיצור – מעין דמות של פרא אדם הלהוט אחר יצרו. (ואגב, כך מתואר גם אנקידו, חברו של גילגמש במיתוס האכדי – שהוא שער ופרא) לעומת עשיו, נאמר על יעקב שהוא איש תם יושב אוהלים, כלומר הוא רועה צאן המתקשר לאוהלים ולכן אמו אומרת לו: "לך נא אל הצאן וקחה לי שני גדיים". המילה תם, בודאי אין בה משום תום ליבב דווקא, וגם לא במובן "איש צדיק תמים היה נוח", ומיד גם נראה שאופיו של יעקב רחוק מהיות צדיק תמים. מכל מקום, יעקב מוצג כאיש שקט כניגוד לאקטיביות הפיזית של עשיו. יחד עם זאת, הטקסט מעורר גם סימפטיה מסויימת כלפי עשיו. הקורא חש בכאב ובעוול שנעשה לעשיו כאשר הוא מגלה שגנבו ממנו את הבכורה ואת הברכה. כדי לחדד את ההבדלים בין האחים משתמש הטקסט המקראי באמנות הדיאלוג, אשר בעזרתו מתאפיין האדם, הן בצורת הדיבור שלו והן בבחירת המילים בהן הוא משתמש. דיבורו של עשיו הוא פשטני. כשהוא חוזר מן הציד רעב ועייף ומריח את הנזיד שבישל יעקב הוא אומר: "הלעיטני נא מן האדום האדום הזה". מילת הלעטה היא מלשון האכלת בהמות, כמוכן אין עשיו מכנה את נזיד העדשים בשמו, אלא רק מציין את צבעו וחוזר על המילה פעמיים. גם תגובתו של עשיו אחרי שאכל מעידה על גסותו, וזה מתבטא על ידי הרצף המהיר של חמישה פעלים בזה אחר זה: "ויאכל וישת ויקם וילך ויבז עשו את הבכורה".

ברור אם כן מן ההתחלה שהמקרא מבקש להדגיש שעשיו אינו מתאים מבחינה רוחנית להיות ממשיך הבחירה האלוהית. הגורל ההיסטורי אינו מקרי, הוא בוחר באדם המתאים לתפקיד. לעומת עשיו, יעקב הוא איש מחושב, ואולי גם ערמומי, הבוחר את המילים בצורה משפטית-ליגאלית ובמבט אל העתיד: "מכרה כיום את בכורתך ליי" הוא אומר. עשיו הרעב ותאוו לאכול בוודאי אינו מתעמק בדברי יעקב, ועוד לפני שהוא מקבל את המזון דורש ממנו יעקב: "הישבע לי כיום הזה – וישבע". והנה, תכונה מחושבת ליגליסטית זו מראה גם את הצד הלא-חיובי באופיו של יעקב, כי בצורה כזו מדבר יעקב גם עם אלוהים אחרי חלום הסולם בבית-אל,

אנחנו נשמח לקבל את פניהם של חברינו
גם אם אין באפשרותם לשלם את המחיר המלא.



מאז 1962 קהילה ויצירה יהודית

פעילויות הקהילה מתקיימות בסיוע הסוכנות היהודית לארץ ישראל

כפי שנאמר: "וידר יעקב נדר לאמור – אם יהיה אלוהים עימדי ושמרני בדרך אשר אנכי הולך בה וגו'. והיה ה' לי לאלוהים... וכל אשר תיתן לי עשר אעשרנו לך" (בראשית כח: 20-22). בצורה דומה

קובע יעקב את ההסדרים המשפטיים עם לבן.

זה טבעו של יעקב ומכאן נובעת גם האמביוולנציה כלפי דמותו ואופיו של יעקב, הוא מוצג כדמות היודעת לרמות על פי דברי יצחק לעשיו אחרי מתן הברכה ליעקב: "בא אחיך במרמה ויקח את ברכתך". וכך גם מגיב עשיו: "הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמיים, את בכורתי לקח והנה עתה לקח ברכתי".

פסוקים אלה מחדדים את העמדה האמביוולנטית כלפי אופיו של יעקב, ואכן, מעשה הרמייה, גם אם הוא מוצדק מבחינה משפטית, וגם אם פעל על פי דרישת אימו, בכל זאת, נשאר תכונה זו מקושרת אל דמותו של יעקב גם בהמשך הארועים.

תכונה זו ממשיכה לפעול בחייו של יעקב מבחינת – אופי קובע גורל. כך ירמה לבן את יעקב כשהוא מחליף את רחל בלאה בליל חתונתו של יעקב, וכך ירמה אותו לבן במתן משכורתו, כאילו פועלת כאן פעולת מידה כנגד מידה. מידה זו בולטת במיוחד כשבניו של יעקב ירמו אותו בהציגם את 'כתונת הדמים' של יוסף בפניו באמרם: "הכר נא, הכתונת בנך היא אם לא".

כאן חשוב לנו לראות שהדמויות התנכיות במקרא אינן דמויות מושלמות, שאין בהן שום פגם. הן דמויות אנושיות, מורכבות, הפועלות במצבים מלאי מתח ודרמה, דמויות החוות כשלונות והצלחות, וחייהן מלאים מאבקים. כל זה מאפשר לנו להזדהות איתן מבחינת אנושיותן וללמוד מהן.

לפני שניגש אל דמות יעקב בספרי התנ"ך האחרים, כדאי לתת קודם כל את הדעת לכך שהמקרא מעמיד את דמויות יעקב ועשיו מראשית הופעתם כדמויות אפונימיות (דמויות שעל שמן נקרא השבט כולו) ושניהם מייצגים את שני העמים השכנים והמתחרים – אדום ויהודה. כך מציגה הפרשה מראש את שני האחים שכבר ברחם האם קיים מאבק אלים ביניהם כנאמר בעת הריונה של רבקה: "ויתרוצצו הבנים בקרבה" ואחר נאמר לה: "שני עמים ממעיך יפרדו ולאום מלאום יאמץ ורב יעבוד צעיר"...

הסיפור עצמו מנחה אותנו לראות אותו כאלגוריה פוליטית, כשכל אחד מן התאומים מייצג

את התכונות הלאומיות המאפיינות את צאצאיהם.

השם אדום נגזר מן המילים "אדמוני" ומן הצבע של הנזיד בפי עשיו – "האדום האדום הזה". גם השם שעיר נגזר משעירותו של עשיו. כל זה הוא גם רמז למתח העתיד לשרור בין אדום ויהודה בימיו של דוד שכבש את אדום. גם במשך הדורות הפכו דמויות האחים המתחרים לדמויות סמליות בעלות משמעות יותר רחבה. אדום הפך לסימלה של רומא, ובהרחבה נוספת הפכו יעקב ועשיו למייצגים את היהדות והנצרות.

אם נשוב עתה למדרש השם יעקב במשמעות של רמייה, הרי נראה בהמשך סיפורי יעקב,

**אנחנו נשמח לקבל את פניהם של חברינו
גם אם אין באפשרותם לשלם את המחיר המלא.**



מאז 1962 קהילה ויצירה יהודית

פעילויות הקהילה מתקיימות בסיוע הסוכנות היהודית לארץ ישראל

כאשר הוא נאבק עם המלאך במעבר יבוק (בראשית כו'), אומר לו המלאך: "לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל" ישראל מלשון יושר ולא עקבה. נימה חיובית כזו נמצא גם בברכת בלעם: "מי מנה עפר יעקב ומספר את רובע ישראל תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו". (במדבר כג'10)

היבט נוסף למתח שבין האחים המתחרים יתברר לנו אם נפנה את תשומת ליבנו לעובדה שבספר בראשית נמצא סיפור מקביל של לידת תאומים המתחרים ביניהם על זכות הבכורה. זהו הסיפור של לידת התאומים פרץ וזרח ליהודה ותמר. והנה, אין בכל המקרא סיפור אחר של לידת תאומים, מלבד שני אלה – לידת יעקב ועשיו ולידת פרץ וזרח.

לפי המסופר, פרץ מצליח להקדים את זרח אחיו, שידו יצאה ראשונה, והמיילדת קשרה על ידו חוט שני כדי לסמן שהוא יצא ראשונה: "ויהי כמשיב ידו והנה יצא אחיו ותאמר: מה פרצת עליך פרץ, ויקרא שמו פרץ, ואחר יצא אחיו אשר על ידו השני ויקרא שמו זרח" (בראשית לח' 28-30). על פי הדוגמה של פרץ וזרח, המאבק בין יעקב ועשיו הוא גם כן המאבק על הבכורה, לאמור – מי מן השניים יצא ראשונה לאויר העולם. בין שני הסיפורים קיימות מספר הקבלות – שני ההריונות מתוארים על ידי השימוש באותן המילים. אצל רבקה – "והנה תמים בבטנה", אצל תמר – "והנה תאמים בבטנה". [דרך אגב, המדרש המעוניין לזכות את יעקב על פני עשיו אומר: במילה 'תמים' אצל רבקה חסרה האות א' במילה תאמים, משמע – אחד צדיק ואחד רשע] הקבלה נוספת בין שני הסיפורים נמצא גם אצל האימהות: אצל רבקה נאמר – "ותקח הצעיף ותתכס" (כד: 65), ואצל תמר נאמר: "ותכס בצעיף" (לח: 14). וישנו גם הבדל בין שני סיפורי הלידות. אצל יעקב נאמר 'אוחז בעקב אחיו בזמן הלידה, ואילו אצל פרץ וזרח נאמר שהתחרות כבר קרתה בבטן בעת ההריון. פרץ דוחק את זרח פנימה ויוצא ראשון במקומו.

וישנו למעשה דמיון נוסף בין שתי הלידות, אלא שהוא סמוי. הדמיון נמצא בשמו של זרח המרמז לעשיו, הוא אדום, על פי הפסוק בברכת משה (דברים לג') "ויאמר: ה' מסיני בא וזרח משעיר למו". גם חוט השני מרמז לצבע האדום – הוא אדום. זרח הוא גם שמה של משפחה אדומית: "ואלה בני רעואל בן עשיו – אלוף נחת אלוף זרח" (בראשית לו: 17) מתוך ההשוואה בין שני סיפורי הלידות והדמיון הרב ביניהם נוכל להניח שסיפור פרץ וזרח מעיד על מה שקרה בלידת יעקב ועשיו, כלומר, שהמאבק ביניהם התקיים עוד בתוך הרחם ויעקב הוא שדחק את עשיו אחורנית כדי להיוולד ראשון. אלא, שהסיפור הזה הורחק עד שני דורות מאוחר יותר, ומכוחו נוצר הסיפור על פרץ וזרח. ניתן לומר שבסיפור פרץ וזרח משתקף אורו של הסיפור הנעלם. בסיפור יעקב ועשיו, אם כן, מסורת העקבה בשעת לידת התאומים הומרה בסיפור מרוכך המודה בקיומו של מאבק שבו ידו של יעקב על התחתונה, ועשיו יוצא ממנו כבנם בכורם של יצחק ורבקה.

עם קבלת המסורת המעודנת הזאת נדחית העברת הבכורה אל בגרותם של האחים, אל סיפור נזיד העדשים. בסיפור זה אמנם מנצל יעקב את חולשתו של עשיו, רעבונו וצמאונו בשובו מן השדה, ועשיו מוותר על הבכורה בהכרה שלימה ומתוך מודעות שלימה, וגם לאחר שאכל ושתה אין בו חרטה על מסירת הבכורה, כפי שנאמר במילות הסיכום – "ויבז עשיו את הבכורה". אל מסורת זו מתחבר מדרש השם שבו דורש עשיו את שמו של יעקב לאחר שנגזלת ממנו ברכת יעקב: "הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמיים, את בכורתי לקח והנה לקח גם את ברכתי".

אנחנו נשמח לקבל את פניהם של חברינו גם אם אין באפשרותם לשלם את המחיר המלא.



מאז 1962 קהילה ויצירה יהודית

פעילויות הקהילה מתקיימות בסיוע הסוכנות היהודית לארץ ישראל

מצד אחד, שומר בעל ספר בראשית את מדרש השם הדורש יעקב מלשון עקבה, ומקשר אותו אל לקיחת הבכורה. מצד שני, אין לו לעשיו בעצם עילה להתלונן על גורלו כי הוא עצמו בז לבכורה, וממילא, אין הקוראים רשאים להאשים את יעקב בלקיחת הבכורה.

אם נתבונן עתה אל דברי כמה מן הנביאים נמצא בהם לא רק את יחוס העקבה-הערמה אל יעקב, אלא גם הד לסיפור הסמוי הנמצא בסיפור פרץ וזרח. הנביא הושע, היוצא בהאשמות כבדות כנגד עם ישראל, רואה בהם את ממשיכיו של יעקב, שקורות חייו רצופים מעשים בעלי מוסריות מפוקפקת, שבניו למדו ממנו בבחינת "מעשה אבות סימן לבנים", והוא טוען כנגדם: "בבטן עקב את אחיו" (הושע יב: 4). יעקב רימה את אחיו כבר בתוך הבטן.

למרות שהמסורת האוטוריטיבית אינה תולה את המרמה של יעקב בבטן אמו, בכל זאת מסורת זו לא נדחקה לגמרי. היא המשיכה להתקיים בקרב העם ומצאה לה ביטוי בדברי הושע וגם בדברי נביאים אחרים המאשימים את העם בהתנהגות דומה לזו של אביהם יעקב

אפילו אצל נביא הנחמה ישעיהו ב' נמצא הד למסורת זו (מח: 8) "האומר אל בית יעקב: ידעתי כי בגד תבגד ופושע מבטן קורא לך". במילים קשות יוצא גם הנביא מיכה: "שמעו זאת בית יעקב וקציני בית ישראל המתעבים משפט ואת כל הישרה יעקשו" (מיכה ג: 9) השרש יעקשו מקביל לשרש יעקב'.

גם אצל הנביא ירמיהו נמצא הד למדרש שמו הקדום של יעקב המיוסד על מסורת המרמה בבטן – "כי כל אח עקב יעקב וכל רע רכיל יהלך שבתך בתוך מרמה, במרמה מאנו דעת אותי" (ט: 5-3).

אין להעלות על הדעת שהנביא ירמוז למסורת העקבה של יעקב, מבלי שקהלו יכיר את המסורת הזו. גם בפסוק אחר אומר ירמיהו (יז: 9-10) "עקב הלב מכל, ואנוש מי ידענו

אני ה' בוחן כליות, ולתת לאיש כדרכיו, כפרי מעלליו"

השימוש בשורש יעקב' איננו מקרי ונראה סביר שנגד עיני השומע או הקורא ניצבת דמותו של יעקב – האב-טיפוס של בעל העקבה.

לסיכום,

נוכל לומר שמדרשי השמות הגלויים והסמויים, כפי שראינו עד עתה, אינם שעשועי לשון או קישוט ספרותי. הם נושאים בתוכם הד למאבקים בתחום האמונות והדעות, ונותנים ביטוי להערכת הדמויות ולשיפוטן, והם משמרים לא אחת מסורות קדמוניות שאבדו מאיתנו ונותרו רק במדרשי השם.

מקורות: ר. אולטר, אמנות הסיפור המקראי

י. זקוביץ, לא כך כתוב בתנך, עמ' 138-145

אנחנו נשמח לקבל את פניהם של חברינו
גם אם אין באפשרותם לשלם את המחיר המלא.